

**ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ**

Բանալի բառեր – Հայաստանի առաջին Հանրապետություն, համալսարան, քաղաքակրթական միջավայր, մամուլ, պետականաստեղծում, մշակույթ, գիտություն

Ազգի քաղաքակրթական մակարդակը սովորաբար պայմանավորվում է նրա մշակութային անցյալով ու ներկայով: Համալսարանը՝ իբրև մշակույթի, գիտության և կրթության կենտրոն, այս համատեքստում բնութագրվում է սեփական ինքնավարությամբ, ակադեմիական ազատությամբ, գիտական հետազոտություններով ու կրթության միասնականությամբ¹: Սրանք արժեքներ են, որոնք ավանդաբար հատկանշական են եղել համալսարանական կյանքին:

Դարերով քրիստոնեական և աշխարհիկ մշակույթ կերտած հայ մտավորական ընտրախավը XX դարասկզբին՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետության օրոք, ձեռնամուխ է լինում հայոց համալսարան հիմնադրելու գաղափարի իրագործմանը: Ազգային կրթության և գիտության նոր ճանապարհի առաջին քայլերն արվում էին երկրի սոցիալ-տնտեսական ծանր ժամանակաշրջանում, երբ ազգի գոյատևումն ինքնին առաջնային խնդիր էր:

Հողվածի նպատակն է Առաջին հանրապետության մամուլի հրապարակումների հենքի վրա քննել հայոց համալսարանի քաղաքակրթական արժեքներն առնչվող մի շարք հարցեր, որոնց շուրջ ծավալված քննարկումների արդյունքում իրականություն է դառնում պետականություն ձեռք բերած հայության դարավոր երազանքներից մեկը:

* * *

Առաջին հանրապետության դժվարին տարիներին մամուլը հաճախ չի անդրադառնում համալսարանի ստեղծման խնդիրներին: Բայց այն ամենը, ինչ տպագրվել է, ուշագրավ դիտարկումների առիթ է տալիս²: Եվ հատ-

¹ Տե՛ս **Фролова Е. В.**, Академические ценности современного университета: социально-философский анализ, Автореферат, М., 2011, **Арнольд А. И.**, Путь к храму культуры: образование как социокультурный феномен, М., 2000, **Бим-Бад Б. М.**, Что такое университет // <http://www.bim-bad.reability.ru> և ուրիշներ:

² Խնդիրը քննարկման առարկա է դառնում 1919 թ. մայիսի 16-ին համալսարանի հիմնադրման մասին կառավարության որոշումից հետո, ՀՅԴ և Հայ ժողովրդական կուսակցությունների պարբերականներում («Աշխատանք», «Յառաջ», «Ժողովուրդ»): Համալսարանի բացման առիթով 1920 թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլում տպագրվում է «Հայաստանի

կապես՝ երբ խնդիրը քննում ենք համալսարանի արժևորմամբ երկրում քաղաքակրթական միջավայր ստեղծելու դիտանկյունից: Հրապարակումների զգալի մասում համալսարանի հիմնադրումը պայմանավորվում է երկու կարևոր գործոններով՝

ա) համալսարանը՝ իբրև ճանապարհ դեպի առաջադեմ ազգերի քաղաքակրթական ընտանիք,

բ) համալսարանը՝ ներհայաստանյան քաղաքակրթական միջավայրի ստեղծման երաշխավոր:

Հեղինակների կողմից խնդիրը հիմնավորվում է տարբեր հայեցակետերով:

1. Համալսարանը՝ Հայաստան-արտաքին աշխարհի փոխհարաբերությունների համատեքստում

Մամուլում համալսարանի հիմնադրման մասին տարբեր քննարկումներում տարաձայնություններ ունեցող իշխանամետ և ընդդիմադիր կողմերը համամիտ էին մեկ հարցում. «Ամեն ժողովուրդ գնահատում են նրա մտաւոր կեանքով, իսկ մտաւոր կեանքը արտայայտում է նրա կրթական հիմնարկութիւններով, նրա ժրաջանութեամբ, նրա գիտական աշխատանքներով»¹:

Խնդրի կարևորությունն այս մակարդակում հիմնավորում էին առաջին հերթին համալսարանի կազմակերպիչները: Եվ ոչ միայն նրանք: Այդ ժամանակ Թիֆլիսում դեռևս գործող Անդրկովկասյան համալսարանի հայ ուսանողները, հանդիպելով Հայաստանի համալսարանի ռեկտոր Յու. Ղամբարյանի և նրա գործընկերների հետ, նշել էին, որ կգան Երևան, եթե նորաբաց համալսարանը «վայելի միջազգային վստահություն և որոշ հարաբերության մեջ լինի ռուսական և եվրոպական համալսարանների հետ»²:

Սեփական քաղաքակրթական միջավայրը արտաքին աշխարհի հետ հարաբերակցելու փաստարկումները ավելի հաճախ սկսում են հնչել հատկապես Հայաստանի համալսարանի բացման օրերին: Հատկանշական են այս առումով ինչպես հայ պետական-մշակութային և կրոնական գործիչների (Ն. Աղբալյան, Ե. Տեր-Մինասյան, Մեսրոպ և Գարեգին Եպիսկոպոսներ և այլք), այնպես էլ օտարերկրյա դեսպանների շնորհավորանքի խոսքերում հնչած ուղերձները:

Համալսարանի պատմալեզվագիտական ֆակուլտետի դեկան Մեսրոպ Եպիսկոպոսը, իր խոսքում վերհիշելով մարդկության սեփականությունը

համալսարան» մեկօրյա թերթը՝ «իբր հավերժացման նշան նույն համալսարանի», որտեղ գետեղված են այդ օրերին համալսարանին ուղղված ողջույնի խոսքերն ու շնորհավորանքները:

¹ Քաղաքացի, Արդեօ ք համալսարանի ժամանակ է Հայաստանում // «Ժողովուրդ», 24 օգոստոսի 1919, թիվ 94:

² «Երևանի համալսարան, 1918-1920 թթ., վավերագրերի ժողովածու», Երևան, 1995, էջ 94:

դարձած երկու «աննման առասպել»¹, վերստին հաստատում է աստվածաշնչյան ասքը, այն է՝ անհիշելի ժամանակներից Հայաստանը համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրանն է եղել: Նա հայոց համալսարանը համարում է «**լուստ լապտեր**», որ կրկին մերձեցնում է մեզ եվրոպական քաղաքակրթությանը և մեր երկրում վերականգնում «**նախնական պարտեզի**» այն երջանկությունը, որից զրկել էինք, և որտեղ կամենում ենք դարձեալ վերադառնալ»² (ընդգծումը մերն է – *Դ. Պ.*): Մեսրոպ եպիսկոպոսի ուղերձում կիրառված հատկապես երկու եզրույթների՝ «լուստ լապտերի» և «պարտեզի» միջակայն, արքեպիսկոպոսի իմաստները տարբեր առիթներով ուսումնասիրել են մշակութաբանները³: «**Պարտեզը**», «**այգին**» իբրև մշակված հասարակական տարածք («**ածու**»), հիշատակում է նաև Մովսես Խորենացին իր «Հայոց պատմության» մեջ («Թեպետ և եմք **ածու** փոքր և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ...»⁴ (ընդգծումը մերն է – *Դ. Պ.*): Ի դեմս համալսարանի՝ Մեսրոպ եպիսկոպոսը կանխատեսում է ապագայում մշակվելիք հոգևոր տարածքի տեսականը, որի շնորհիվ արժանի տեղ կհատկացվի հային քաղաքակրթագրերի ընտանիքում:

«**Լուստ լապտերին**» հոմանիշ եզրույթներ իրենց հողվածներում և շնորհավորանքներում օգտագործում են նաև համալսարանի հիմնադրմանն անդրադարձող մյուս հեղինակները՝ լուստ ջահ, լուսավոր ջահ (Իս. Տեր-Ներսիսյան), «այն ջահը, որ մենք վառում ենք» (Ն. Աղբալյան), լուսատու ջահ (Գևորգ Ե Կաթողիկոս), գիտության ջահ (Մայիլյան եղբայրներ), լուսավոր փարոս (Ա. Սահակյան) և այլն: «**Չահը**» միջոլոգիական բառարաններում բնութագրվում է հետևյալ կերպ. «Մարմնավորում է կյանքը, կյանքի հուրը, որտեղ կրակն ինքնին առնական սիմվոլիկա ունի... Այն աստվածային արական սկիզբն է, որ ծնունդ է առնում կանացի սկիզբը խորհրդանշող ծառից: Հոգի-կրակը միահյուսված է ծառ-մատերիային, այստեղից էլ պտղավորող հոգևոր կրակի, ներշնչանքի, բանականության, անմահության

¹ «Հայաստանի լեռների բարձունքներից բղխող չորս գետերի ակունքներին է Աստուած տնկել բարիքներով լի այն սքանչելի պարտեզը, որի մեջ երջանիկ կեանքով ապրում էր առաջին գոյգ մարդը: Երկրորդ առասպելն է. ջրհեղեղի համատարած կործանման ժամանակ Արարատ լեռան գագաթին փրկվեց այն երկրորդ գոյգը, որ նոր մարդկության նախահայր դարձաւ» // «Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920, Ալեքսանդրապոլ:

² Նույն տեղում:

³ Պարտեզի արքեպիսկոպոսի մասին տե՛ս մասնավորապես՝ *Лихачев Д. С., Поэзия садов, СПб., 1991, Корона В. Б., Поэтическое творчество как активация архетипических структур сознания // «Архетипические структуры художественного сознания», Екатеринбург, 2001, с. 30-33, Зубкова Н. Н., Архетип сада в русской литературе XIX – начала XX вв. как символическое воплощение исторических судьб России // <http://rae.ru/forum2012/18/2961>, Պետրոսյան Հ., «Հայաստան-դրախտ կորուսյալ» / Հայ ինքնության մի հարացույցի ձևավորման ակունքները // «Ինքնության հարցեր», Տարեգիրք, Երևան, 2002 և այլն:*

⁴ Տե՛ս **Ստեփանյան Ա.**, Պատմության կերպափոխությունները Մեծ Հայքում, գիրք Ա, Արտաշիսյան դարաշրջան, Երևան, 2012, էջ 62-63:

սիմվոլիկան»¹: Թերևս այս համատեքստում կարելի է մեկնաբանել նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության ծոցում ծնվող «լուսի ջահի»՝ համալսարանի քաղաքակրթական խորհրդանիշը:

Հայաստանի համալսարան-արտաքին աշխարհ փոխհարաբերությունների ծիրում ուշագրավ ուղերձներ կան նաև համալսարանի հիմնադրման առթիվ Հանրային կրթության նախարար Ն. Աղբալյանի ելույթում: Նա ոչ միայն հավատում է համալսարանի ապագային («Այն ջահը, որ մենք վառում ենք Հայաստանի բարձրաանդակի վրա, չի հանգչի և կլուսավորե Առաջադուր Ասիան»), այլև լավագույն պարզև է համարում Արևմուտքի քաղաքակրթական նվաճումների հետ անմիջական հաղորդակցությունը. «Եթե մենք կարողանանք այդ մեծ քաղաքակրթութեան մեր փոքրիկ մուրճը խփել, այդ իսկ պատիւ է մեզ: ...Կը գայ ժամանակ, երբ մենք էլ ընդունակ կլինենք մի քանի գաղափարներ արտաբերելու մարդկութեան համար, հայ ժողովուրդը ընդունակ է դրան»²: Աղբալյանն ըստ էության շեշտում է սերունդներով փոխանցված ազգային ինքնության ներուժը և համալսարանական միջավայրում նրա ինքնաբացահայտման նոր հնարավորությունները:

2. Համալսարանը՝ ներհայաստանյան քաղաքակրթական միջավայրի երաշխավոր

Համալսարանի միջոցով մարդկության քաղաքակրթական ընտանիքում արժանի տեղ գրավելու ցանկությունները մամուլում հաճախ զուգակցվում էին երկրի ներքին կյանքում քաղաքակրթական միջավայր ստեղծելու հիմնավորումներին, որոնք, իրենց հերթին, չորս հիմնական ուղղություններ ունեին.

Առաջին՝ համալսարանը և **ժողովրդավարության սկզբունքները**: Այդ սկզբունքները քաղաքակիրթ երկրներում համարվում էին (այժմ՝ նույնպես) «ճշմարիտ լուսավորութեան» տարածման հիմնական գործոն: Առաջին ռեկտոր Յու. Ղամբարյանի կարծիքով՝ համալսարաններն անկատար են, եթե նրանց հիմքում ընկած չեն «ազատութեան և դեմոկրատիայի» գաղափարները, իսկ ժողովուրդը մասնակցություն չունի իր կյանքի «կարգաւորման և դեկլարման գործին»: Այս համոզմունքն է նրան մղում եզրակացնելու, որ հայոց համալսարանը պետք է լինի «ազատ, աշխարհիկ և դեմոկրատիկ», որ «կոչված է մշակելու հավասարապէս **գիտութիւնը և առաքինութիւնը**, առանց որոնց դեմոկրատիան կամ խաբէութիւն կլինէր, կամ դատարկ հնչիւն»³ (ընդգծումները մերն են – Դ. Պ.):

¹ **Дж. Купер**, Энциклопедия символов // http://ml.volny.edu/dic.html?act=view_rec&id=940&t2=%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%BB&p2=mith_t

² Հայաստանի համալսարանի հանդիսավոր բացման արարողության նկարագրությունը // «Յառաջ», 5 փետրվարի 1920, թիվ 26:

³ **Խանոյան Ս.**, Գիտության կաճառը // «Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920:

Երկրորդ՝ համալսարանի ստեղծումը՝ **մշակույթի, գիտության զարգացման գլխավոր նախապայման**: Թերթերում լույս տեսած առանձին հրապարակումներում, ինչպես նաև համալսարանին ուղղված շնորհավորանքի խոսքերում այս միտքը տարբեր ձևակերպումներով հաճախ է կրկնվում: Մասնավորապես Ս. Խանոյանը համոզված է. «Նա (համալսարանը – Գ. Պ.) դառնալու է գիտությունների և արվեստների այն ծաղկեփունջը, որից, իբր նեկտար հալաքող ժրջան մեղուներ, Հայաստանի քաղաքացի երիտասարդն ու պատանին քաղելու են իրենց այնքան անհրաժեշտ գիտելիքները-մտքի նեկտարը»¹:

Երրորդ՝ համալսարանը՝ նորաստեղծ հանրապետության **պետական-ստեղծման կարևոր գործոն**: Համալսարանի հիմնադրման ջատագովներն առանձնակի նախանձախնդրությամբ շեշտում են նաև այս իրողությունը: Գ. Խ. Զավրյանը, որն իր ակտիվ գործունեությամբ (1919 թ. նա Հայաստանի ժողովրդական լուսավորության նախարարի ներկայացուցիչն էր Թիֆլիսում) մեծապես նպաստել է հայոց համալսարանի կայացմանը, մամուլում նրա կարևորությունը կասկածի տակ դնողներին պատասխանում է. «Գիտությունը այնքան է յառաջադիմել, նա այն աստիճան պահանջ է դառել պետական և տնտեսական կեանքի բազմապիսի կարիքների համար, որ վաղաժամ համարել մեր երկրում գիտական գործունեության օջախի ստեղծումը՝ կը նշանակե մեր ապագայ կեանքի կարգաւորման գործում գիտության ծառայությունից հրաժարելը»²:

Չորրորդ՝ համալսարանը՝ **հայության համախմբման, նրա միասնության խորհրդանիշ**: Այս միտքը՝ իբրև մաղթանք, ուղղակիորեն թե անուղղակիորեն հաճախ է հնչում շնորհավորանքի խոսքերում և էլույթներում. «Թող այս Գիտության Տաճարը համախմբի բոլոր հայերին հայրենիքի հանդեպ սիրով, գիտականորեն դաստիարակի, հաշտեցնի և միավորի ներկա սերունդների աշխարհայեցողությունը»³,– Յու. Ղամբարյանին ուղղված հեռագրում շեշտում է հայ խոշոր գործարանատեր Իլյա Մայիլյանը:

* * *

1919 թ. մայիսի 16-ին՝ համալսարանի ստեղծելու մասին դաշնակցական կառավարության որոշումից հետո, ընդդիմադիր մամուլում հայտնվում են կարծիքներ, ըստ որոնց՝ իր գոյությունը մի կերպ պահող երկրի համար համալսարանի բացելը մեծ շոայլություն է: «Զարմանալին այն է,– գրում է Հայ ժողովրդական կուսակցության պաշտոնաթերթ «Ժողովուրդը»,– որ անխոհեմ ղեկավարները դեռ շարունակում են ժողովրդի գլխին և նրա հաշուով նոր-նոր

¹ Նույն տեղում:

² **Զավրյան Գ.**, Երևանի համալսարանի բացման հարցի առիթով // «Աշխատանք», 10 սեպտեմբերի 1919:

³ «Իլյա Մայիլյանի հեռագիրը համալսարանի տեսուչ Յուրի Ղամբարյանին համալսարանին մեկ միլիոն ռուբլի նվիրաբերելու մասին» // «Երևանի համալսարան, 1918-1920 թթ., վավերագրերի ժողովածու», էջ 139:

փորձեր անել և այն էլ՝ թանգարժեք փորձեր: [...] Հայաստանի կառավարութիւնը որոշել է առաջիկայ ուսումնական տարւանից բաց անել մեր մայրաքաղաքում՝ Երեւանում, համալսարան»¹: Իր թերահավատությունը հողվածագիրը փորձում է պատճառաբանել երկրում կրթական կյանքի կաթվածահար վիճակով. միջնակարգ դպրոցները հիմնականում փակված են, չկան համալսարանում դասավանդող հեղինակավոր գիտնականներ, դասագրքեր, գիտական գրադարան և այլն: Բարեբախտաբար, տարաձայնությունները հետագա ամիսներին չխորացան, իսկ արդեն 1920 թ. սկզբին՝ համալսարանի բացման օրերին, նույն «Ժողովուրդը» իր խմբագրականներից մեկում համալսարանի արժևորման հետ կապված բոլորովին այլ կարծիք է հայտնում. «Եւ զարմանալի չէ, որ Հայաստանի առաջին կօալիցիոն կառավարութեան մէջ մեր կուսակցութեան ներկայացուցիչները առաջինը բարձրացրին այդ հարցը եւ առաջինն էին, որ ռեալ և իրական հիմքերի վրայ դրին այդ խնդրի գործնական մասը»²: Նույն կուսակցության կողմից դրսևորված «բազմակարծության» այս օրինակը Առաջին հանրապետության քաղաքական կյանքի բնորոշ կողմերից մեկն է՝ երևույթ, որից անմասն չմնացին նաև հայոց համալսարանը և նրանով քաղաքակրթական նոր միջավայր կերտող մշակութային գործիչները:

Давид Петросян – Проблемы цивилизационной оценки армянского университета в прессе Первой Республики Армения

В прессе Первой Республики Армения создание армянского университета в цивилизационном контексте рассматривается как важный шаг утверждения национального облика. С одной стороны, авторы ссылаются на архетипические символы, исходящие из Библии и касающиеся армян, а с другой – на потенциал национальной идентичности и новые перспективы ее проявления в университетской среде. Придается большое значение роли университета во внутриармянской жизни с указанием четырех основных направлений: установление принципов демократии, развитие культуры и науки, государственное строительство, консолидация армян.

David Petrosyan – Problems of Civilizational Evaluation of the Armenian University in the Press of the First Republic of Armenia

In the press of the First Republic of Armenia the foundation of the Armenian University is seen as an important step towards the establishment of our national identity. In some cases, authors refer to the archetypal symbols coming from the Bible concerning Armenians, and in the other case, they refer to the potential of our national identity and the prospects of revealing the latter in the university environment. Great importance is attached to the role of the university in the life of the Armenian people, pointing out four main directions: the establishment of the principles of democracy, the development of culture and science, state building, and the consolidation of Armenians.

¹ Քաղաքացի, նշվ. աշխ.:

² «Հայկական համալսարանի բացումը» // «Ժողովուրդ», 1 փետրվարի 1920: